ҚАЗАҚСТАНҢ АКАДЕМИЯЛЫҚ ҒЫЛЫМЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫ ЖӘНЕ С. АСФЕНДИАРОВТЫҢ ҒЫЛЫМИ-ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ

© 2019 ж. А.Ә. Жүнісбаев, Б.Б. Бұрханов

Мақалада тың архив деректерінің негізінде Қазақстанның академиялық ғылымының қалыптасу тарихы және С. Асфендияровтың Қазақ АКСР-дағы тұңғыш ғылыми-зерттеу орталықтары мен мекемелерін құрудағы рөлі зерттелген. Осы күнге дейін бұл екі өзекті мәселе түрлі себептердің салдарынан тарихшылар мен ғалымдардың назарынан тыс қалғандықтан, отандық тарихнамада республикамыздың алғашқы ірі ғылыми орталығы – КСРО ҒА-ның Қазақстандық базасының құрылу тарихы және қызметіне арналған жеке зерттеу еңбектері жарық көрген жоқ. 1932 ж. шілдеде Қазақстандық базаның құрылуы ұзаққа созылған қауырт ұйымдастырушылық жұмыстың қорытындысы болды. Қазақстанның академиялық ғылымның құрылуында республикада ҚазМУ, Алматы мал дәрігерлік институты, ҚазМИ сынды тұңғыш жоғары оқу орындарының және салалық ведомстволардың құрамында ҒЗИ-лердің ашылуы, олардың жұмысына Ресейден және Украинадан танымал ғалымдар мен білікті мамандардың тартылуы өзінің үлкен септігін тигізді. Осы ғылыми және оқу мекемелерінің негізінде, жергілікті ғылыми кадрларды тарту арқылы, Қазақ АКСР үкіметінің белсенді түрде араласуымен және КСРО ҒА-ның көмегімен Қазақстанның өндіргіш күштері мен табиғи байлықтарын, тарихы мен мәдениетін зерттеу міндеті қойылған Қазақстандық база бой көтерді. Тұңғыш ЖОО және Қазақстандық базаны құруға бағытталған кешенді жұмысқа профессор С. Асфендияров та тікелей жетекшілік жүргізді. Оның қатысуымен Қазақстанда оннан астам ғылыми-зерттеу және білім беру мекемелері ашылып, базаның құрамында тарих, қазақ тілі мен әдебиеті, геофизика, ботаника, топырақтану, зоология, энергетика және т.б. секторлар құрылып, аспирантура мен ғылыми кітапхана жұмыс істей бастады. 1938 ж. КСРО ҒА-ның Қазақстандық базасы Қазақ филиалы болып қайта құрылған соң, осы секторлардың негізінде бүгінге күнге дейін табысты қызмет етіп келе жатқан алғашқы салалық ҒЗИ-лер құрылды.

Түйін сөздер: С. Асфендияров, Ғылым академиясы, Қазақстандық база, Қазақ филиалы, академиялық ғылым, ғылыми орталық, ғылыми-зерттеу институты

Мәселеге кіріспе. XX ғ. 20-жылдары кеңес билігі марксизм-ленинизм идеяларының негізіндегі жаңа тұрпаттағы ғылымды құруға, ғылыми-зерттеу мекемелерінің мен орталықтардың мемлекеттік желісін ұйымдастыруға, ғылыми кадрлар мен жоғары білімді мамандарды даярлауға, ғылымның жетістіктерін

ұлттық-мемлекеттік құрылыс жағдайында елдің саяси, әлеуметтік-экономикалық және рухани-мәдени дамуына пайдалануға ұмтылды.

Кеңес билігінің алғашқы жылдарында ҒЗИ-лердің басым бөлігі В. Бехтерев, М. Неменов, А. Иванов, Н. Морозов және т.б. алдыңғы қатарлы ғалымдардың құрастырған жобалары

мен жоспарларының негізінде бой көтерді. Ғылымды ұйымдастырудың көшбасында тұрған КСРО Ғылым академиясына басшылықты академиктер А. Карпинский, В. Стеклов, А. Ферсман, С. Ольденбург сынды атақты ғалымдар жүргізіп, олар ғылымды қайта құрудың жаңа тұжырымдамасын анықтауға ат салысты. Осы кезеңде ғылымды және оның кадрларын басқару аппаратының мемлекеттік және ғылыми-қоғамдық жүйесінің құрылу үдерісі қатар жүріп жатты.

XX ғ. 20-жылдары мемлекет тарапынан ғылым мәселелерін шешу ісін КСРО-ның және РКФСР-дің жоғарғы билік органдары өз қолына алып, ғылымға тікелей басшылықты РКФСР үкіметінің жанындағы Арнайы уақытша ғылым комитеті (1922–1924), Ғалымдардың тұрмысын жақсарту бойынша Орталық комиссия (1919–1931), Ғылыми мекемелер бөлімі және ҒА-ның қызметкерлеріне жәрдемдесудің комиссиясы жүргізді. КСРО ОАК-тың жанындағы Ғылым комитетінің (1926–1938) қарауында Коммунистік академия (1918–1936), Бүкілресейлік Шығыстану ғылыми ассоциациясы, К. Маркс және Ф. Энгельс институты, А. Енукидзе ат. Ленинград шығыс институты, Н. Нариманов ат. Шығыстану институты, КСРО халықтарының Орталық баспасы, Я. Свердлов ат. Коммунистік университет, И. Сталин ат. Шығыс еңбекшілерінің Коммунистік университеті, КСРО Ғылым академиясы, Революция музейі, Ташкенттегі Орта Азия мемлекеттік және коммунистік университеттері болды. Сонымен қатар, РКФСР Ағарту халық комиссариатының құрамындағы Ғылыми, ғылыми-көркем және музей мекемелерінің Бас басқармасы

(Главнаука) және Кәсіптік білім беру Бас басқармасы (Профобр), Халық шаруашылығы Жоғары Кеңесінің Ғылыми-техникалық бөлімі ғылым мәселелерімен айналысты [Организация..., 1974, с. 54–55].

Кеңес билігінің алғашқы онжылдығында КСРО-да жаңа ғылыми орталықтар негізінен Ғылым және Коммунистік академияларының, салалық комиссариаттардың жанынан құрылды. 1929 жылдың көктеміне қарай КСРО-да 1227 ғылыми мекеме (7 академия, 1 ассоциация, 789 институт, 34 орталық архив) тіркелініп, оларда 18 мыңнан астам ғылыми қызметкер еңбек етті [Научные кадры, 1930, с. 64, 85]. Біртіндеп жыл сайын баспа өнімінің саны да артты: 1927 жылы Ресейде ғылыми әдебиеттің 6,6 мың атауы жарық көріп, 1924 жылмен салыстырғанда 19 есеге артты [Народное просвещение, 1932, с. 35].

КСРО-да қарқын ала бастаған ғылымды құру және ұйымдастыру үдерісінен Қазақстан да шет қалмауға тырысты. КСРО мен РКФСР-дың үлгісімен Қазақстанда ғылымды басқарудың мемлекеттік органдары құрылып, республикада ғылымның дамуына Қазаткомның жанындағы Ғалымдарды және оқу орындарын басқару комитеті (1933 ж. бастап Ғылым комитеті), Халық Комиссарлар Кеңесінің жанындағы Ғалымдардың еңбегі мен тұрмысын жақсартудың комиссиясы (1932 ж. бастап Ғалымдарға жәрдемдесу комиссиясы), БКП (б) Қазөлкекомның жанындағы Әдістемелік бюро және Ғылым секторы, Қазақ АКСР Ағарту халық комиссариатының жанындағы Ғылыми-әдістемелік кеңес (1927 ж.

дейін Академиялық кеңес) жауап берді.

Жоғарыда аталған органдардың қызмет етуіне қарамастан республикада академиялық ғылымды қалыптастыру және ғылыми-зерттеу мекемелерін ашу бағытында жұмыс баяу қарқынмен жүрді. 1928 ж. дейін Қазақстанда тек бірнеше мемлекеттік ғылыми мекеме ғана қызмет етіп, ғылыми-зерттеу жұмыстарымен көбіне ерікті ғылыми қоғамдар және санаулы ғалымдар айналысты. Бұл қоғамдар ғылыми кадрлардың, қаржының тапшылығы мен материалдық базаның тарлығына байланысты Қазақстанның өндіргіш күштерін, экономикасын, тарихы мен мәдениетін зерттеу ісін кең ауқымда жүргізе алмады. Соған қарамастан олар елде ғылыми білімнің таралуына, ғылымға қызығушылықтың артуына өз үлесін қосты.

1920-жылдары республиканың табиғаты мен географиясын, тарихы мен мәдениетін зерделеумен Қазақстанды зерттеу қоғамы айналысты. Оның алғашқы құрылтайшылары қатарында тілтанушы А. Байтұрсынов, этнограф А. Мелков, тарихшы А. Чулошников сынды танымал ғалымдар болды. Қоғамның жұмысына белсенді түрде Ә. Диваев, С. Меңдешев, М. Тынышбаев, А. Затаевич, М. Массон сынды зерттеушілер. Қазақстанда қоғамтану бағыты бойынша құрылған бұл алғашқы ғылыми ұйым келесідей 5 бағытта жұмыс жасады: табиғи-географиялық, этнографиялық, тарихи-археологиялық, экономикалық және агрономиялық [ЦГА РК, ф. Р-5, оп. 9, д. 19, лл. 19–23]. 1925 жылға қарай қоғам мүшелерінің саны 112-ге жетіп, оның Оралда, Хан Ордасында,

Петропавлда және Көкшетауда бөлімшелері ашылды. Қоғам мүшелерінің күш салуымен 1920-жылдары ресейлік және шетелдік ғылыми ұйымдармен байланыс орнату, кітап алмасу және өз ғылыми ізденіс нәтижелерін жарыққа шығару арқылы Қазақстанда ең қоры бай кітапхана жасақталынып, республика музейлерін жәдігерлермен қамтамасыз ету, оларды қолдан жасау арқылы қорын толықтыру жұмыстары атқарылды [ЦГА РК, ф. Р-81, оп. 1, д. 1315, лл. 105–105 об].

1920-жылдардың 2-жартысында Қазақстанның табиғи байлықтары мен өндіргіш күштерін ғылыми тұрғыдан зерттеуге КСРО ҒА-ның жанынан құрылған Одақтық және автономиялы республикалардың табиғи ресурстарын зерттеудің Арнайы комитеті өзінің зор үлесін қосты. Оның құрамындағы Қазақстандық экспедицияға республиканы статистикалық-экономикалық, антропологиялық-этнографиялық, геологиялық-гидрологиялық, топырақ-ботаникалық, медициналық-санитарлық, мал шаруашылық тұрғыдан кешенді түрде зерттеу міндеті жүктелінді. Экспедицияға жалпы жетекшілікті академик А. Ферсман, ал жекелеген бағыттарына А. Самойлович, С. Неуструев, С. Швецов, Ю. Филиппченко және т.б. танымал ғалымдар жүргізді [Академия наук, 1978, с. 25].

1926–1928 жылдары республиканың түрлі аудандарында бірнеше бағытта зерттеу жүргізген Қазақстандық экспедиция жұмысының қорытындысында кеңес билігі тұсында алғаш рет Қазақстанның географиялық және этникалық, геологиялық және гидрологиялық

карталары құрастырылды. Жалпы алғанда, 1919–1928 жылдары КСРО ҒА-мен Орталық Азияға және Қазақстанға 55, соның ішінде 1924–1928 жылдары 21 ғылыми экспедиция ұйымдастырылып [Ферсман, 1929, с. 34], олардың қорытындылары мен есептері жеке жинақтар ретінде жарық көрді.

Орталықтандырудың алғашқы қадамдары. Қазақ АКСР-ның үкіметі республикада ғылыми және зерттеу мекемелерінің жұмысын жүйелендіруге талпынғанымен, бұл бағыттағы атқарылып жатқан іс-шаралар тұрақты әрі жүйелі сипатқа ие болмады. Мысалы, 1927 жылы 13 қарашада өткен Қазақ АКСР үкіметінің мәжілісінде ғылыми мекемелер мен ұйымдардың жағдайы қаралды. Ағарту халық комиссариатымен жасалған баяндаманы талқылай келе мәжіліс Қазақстанда ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізу бағытында ілгерілеу және орталықтандыру үрдісі байқалғанымен, барлық деңгейлердегі өлкетану жұмыстары және қалың жұртшылықты жоғарғы білім мен ғылым ісіне тарту, ғылыми мекемелердің қызметі Қазақстанның экономикалық және мәдени құрылыстың өзекті мәселелерімен тығыз байланыста дамыту, ғылыми мекемелердің лабораторияларын мен кабинеттерін жабдықтау тиісті дәрежеде атқарылмай келе жатқандығына баса назар аударды [ЦГА РК, ф. Р-30, оп. 1, д. 679-б. л. 77].

Бұл мәжілістің қорытындысында Қазақ АКСР-ның үкіметі Ағарту халық комиссариатына ғылыми мекемелер мен ұйымдардың қызметін ғылыми-өндірістік өлкетануға қарай бұру; олардың жұмыс

жоспарларын Қазақстанның алдында тұрған өзекті мәселелермен байланыстыруға қолғабыс көрсету; барлық салалық комиссариаттар Қазақстанның экономикалық және мәдени дамуына қатысты мәселелерді талқылау үдерісіне ғылыми мекемелер мен ұйымдарды белсенді түрде тарту; Ағарту халық комиссариатына жергілікті ұлт өкілдері арасынан өз бетімен ғылыми зерттеулерді жүргізе алатын ғылыми қызметкерлерді даярлау ісіне баса назар аударуды; жергілікті өлкетану ұйымдарының қызметін орталық мекемелердің, әсіресе Ғылым академиясының және Геология комитетінің экспедициялық жоспарларымен сәйкестендіру; комиссариаттың жанынан ғылыми-зерттеу институттарын ұйымдастыруға кірісу; уездер мен болыстарда, өндіріс орындары жанынан өлкетану қоғамдарын, ұяшықтарын, музейлер мен кітапханалардың жүйесін құру туралы шешім қабылдайды [ЦГА РК, ф. Р-30, оп. 1, д. 679-б, л. 77].

1930-жылдардың басына қарай КСРО ҒА-ның белсенді ғылыми-зерттеу қызметінің нәтижесінде Қазақстанда 5 ғылыми-зерттеу институты, 24 тәжірибелік станция, 78 тірек пункттері, 97 гидрометрия станциялары қалыпты жұмыс жасауға көшті [Есенов, 1969, с. 19]. Бұлармен қоса, 1930 жылы республикада ЖОО желісі құрылып, ҚазПИ және оның жанындағы жұмысшы факультетінде, ҚазМИ-де, Мал дәрігерлік және Ауыл шаруашылық институттарында, Ф. Голощекин ат. Коммунистік университетте барлығы 3 мыңға жуық студент білім алып жатты [ЦГА РК, ф. Р-30, оп. 1, д. 1205, л. 259].

Қазақстанда бой көтерген ЖОО тек білім беретін мекеме ретінде ғана емес, сонымен қатар болашақта

ғылыми зерттеулермен айналысатын ғылыми орталықтар ретінде де қарастырылды. Мысалы, 1928 жылы ҚазМУ-дың құрылуы және оған Мәскеуден, Ленинградтан, Киевтен, Ташкенттен білікті мамандар мен ғалымдардың келуі Қазақстандағы ғылыми зерттеу жұмыстары жаңа деңгейде ұйымдастыруға мүмкіндік берді. 1928 жылдың аяғында ректор С. Асфендиаров ҚазМУ-дың жанынан ғылыми-зерттеу ассоциациясын құруға ерік танытып, оның ережесін құрастырып шығады. Жоғарғы басшылықтың назарына ұсынылған бұл ережеге сәйкес ғылыми-зерттеу ассоциациясы келесідей бағыттарда жұмыс істеуді көздеді: 1) Қазақстанның мәдениетін, экономикасын, өндіргіш күштерін, тарихын, университеттің оқу жоспарында көрсетілген пәндер бойынша ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізу, білікті марксистік ғылыми кадрларды даярлау; 2) ассоциацияда келесідей секцияларды құруы: өлкетану, тіл және әдебиет, тарих, биология; 3) ҚазМУ-дың барлық ғылыми қызметкерлері ассоциацияның мүшелігіне қосу; 4) ассоциацияның жұмысы келесідей бағыттарда жүзеге асырылады: а) 1-бабта көрсетілген мәселелер бойынша ғылыми баяндамаларды даярлау; ә) Қазақстан бойынша ғылыми-зерттеу экспедицияларды жасақтау; б) Қазақ АКСР-ның органдарынан алынған тапсырмаларды орындау; в) ассоциацияның ғылыми еңбектерін жариялау; 5) ассоциацияның жұмысына жалпы жетекшілік жүргізу үшін 3 мүшеден тұратын (төраға, оның орынбасары және хатшы) төралқаны сайлау [ЦГА РК, ф. Р-81, оп. 1, д. 1493, л. 55].

Профессор С. Асфендиаровтың ҚазМУ-дың жанынан ғылыми ассоциация құру идеясы жоғарғы билік органдары тарапынан қолдау таппағанымен де, оның бұл ойы 1929 жылы Қызылордадан Алматыға ауысқан Қазақстанды зерттеу қоғамы арқылы біртіндеп іске аса бастайды. Республикадағы өлкетану жұмыстарының қарқынын арттыру мақсатында Қазақстанды зерттеу қоғамы, Қазпедвуздың жанындағы Өлкетану бюросы, ҚазМУ-дың тарих пен әдебиет бойынша оқытушылары мен ғылыми қызметкерлері біріге бастаған болатын.

1929 ж. 23 қазанда өткен Қазақ АКСР үкіметінің мәжілісінде республикадағы өлкетану қозғалысының нәтижелерін қорыту және ғылыми-зерттеу жұмысының болашақ бағыттарын анықтау мақсатында 1930 жылы 1 қаңтарда Алматыда барлық ғылыми орталықтар, өлкетану мекемелері, ЖОО мен музей қызметкерлері, салалық комиссариаттардың өкілдері қатынасатын Бүкілқазақ өлкетану съезін шақыру туралы шешім қабылданады [ЦГА РК, ф. Р-30, оп. 1, д. 1033, л. 55]. Қазақ үкіметі аталған съездің жұмысына Қазақстанда ғылыми-зерттеу жұмыстарымен айналысатын Мәскеудегі, Ленинград пен Ташкенттегі ғылыми мекемелер мен мәдени орталықтарды қатыстыру жоспарланды. Съезді шақыру міндеті О. Жандосовтың басшылығындағы Ұйымдастыру бюросына жүктелініп, оның құрамына ҚазМУ-дың ректоры С. Асфендиаров және Қазақ АКСР Ағарту халық комиссары Н. Манаев мүше ретінде кірді.

Ұйымдастыру бюросының мүшесі ретінде профессор С. Асфендиаров Мәскеудегі ғылыми

байланыстарын пайдалана отырып, съезге белді ғалымдар мен танымал зерттеушілерді шақыруға атсалысты. Ұйымдастыру бюросымен құрастырылған жоспарға сәйкес съездің табысты жұмыс жасауын қамтамасыз ету үшін Қазақстанның табиғи-өндіргіш күштері, экономика, тарихи-мәдени, ұйымдастыру-әдістемелік секцияларды құру ұйғарылып, съездің өту мерзімі сәуірге ауыстырылды. Ұйымдастыру бюросының мәлімдеуі бойынша съездің жұмысына КСРО ҒА-ның және РКФСР Өлкетанудың Орталық бюросының белсенді түрде қатынасуы күтілді. Съезге Ресейдің, Украинаның, Өзбекстанның, Түрікменстанның және Қырғызстанның ғылыми-зерттеу мекемелерінің өкілдері де шақырылды [ЦГА РК, ф. Р-5, оп. 10, д. 28, лл. 70–71].

1930 ж. 6 сәуірде ашылған І Бүкілқазақ өлкетану съезіне КСРО-ның алдыңғы қатарлы ғалымдары – А. Ферсман, П. Маслов, С. Руденко, Н. Тулайков, М. Култиасов, М. Русаков, В. Недзвецкий, И. Ланде және т.б. келіп қатысты. Съездің мандат комиссиясы барлығы 238 делегаттарды тіркеп, жекелеген кеңейтілген мәжілістерде съезге қатынасушылардың саны 500 адамға дейін жетті [Ахметова, 1982].

Съездің делегаттары кеңейтілген мәжілістерде 22 баяндаманы, сондай-ақ 6 секцияда 100-ден аса баяндаманы тыңдап, жарыссөздерде қызу талқыға салды. А. Ферсманның «Производительные силы Казахстана и их значение в деле хозяйственного и культурного строительства СССР», С. Руденконың «Итоги и перспективы научно-исследовательской работы Академии наук СССР в

Казахстане», Н. Тулайковтың «Задачи научно-исследовательских работ в области сельского хозяйства Казахстана», О. Жандосовтың «Организационные вопросы научно-исследовательской работы в Казахстане», С. Асфендиаровтың «К истории развития общественных форм на Востоке» атты баяндамалар қатынасушылардың үлкен қызығушылығын тудырды [Ахметова, 1982, с. 114].

Съездің соңғы мәжілісінде КСРО ҒА-ның және Коммунистік академияның жүйесінде Қазақстанның тарихы мен мәдениетінің ғылыми-зерттеу институтын құру қажеттілігі туралы қарар қабылданды. О. Исаевтың жасаған «Перспективы развития народного хозяйства Казахстана на ближайшее пятилетие» баяндамасы бойынша [ЦГА РК, ф. Р-5, оп. 10, д. 28, л. 71] съезд халық шаруашылығының барлық салалары үшін мамандардың біліктілігін арттырумен айналысатын және тұрақты түрде қызмет ететін оқу және ғылыми мекемелерді құру қажеттілігіне баса назар аударған қаулы шығарады. Съезге қатынасушылар Қазақстанда КСРО ҒА-ның және Ауыл шаруашылық академиясының бөлімдерін құру ұсынысын алға тартты.

Кеңес Одағының танымал ғалымдары қатынасқан І Бүкілқазақ өлкетану съезінде республикадағы ғылымның әр түрлі салаларының дамытуға қатысты қабылданған қарарлар 1930 жылдардың басында ғылыми орталықтармен мекемелердің құрылуына түрткі болды. Съездің қорытындысы бойынша С. Асфендиаров Қазақстанды зерттеу қоғамының төрағасы болып сайланып, көп ұзамай Қазақстан өлкетануының

Орталық бюросының төрағалық қызметіне тағайындалады [Ахметова, 1982, с. 99]. Осы қызметінде С. Асфендиаров республикада өлкетану жұмыстарының дамыту бағытында еңбек етіп, 1932 жылдың күзіне қарай Өлкетанудың Орталық бюросының және Қазақ АКСР Ағарту халық комиссариатының күш салуымен республиканың 5 облысында өлкетану орталықтары және 42 өлкетанушылық ұяшық құрылды.

1931 жылы Қазақстанда ҒЗИ-лерді құру, сырттан шақырылған және қазақстандық ғалымдарды ғылыми-ұйымдастырушылық жұмысқа тарту ісінде бірқатар ілгерілеу байқалды. 1931 ж. 27 тамызда өткен мәжілісте Қазақ АКСР-ның үкіметі бұрынғы Ғалымдардың тұрмысын жақсарту комиссиясын таратып, оның орнына Ғалымдарға жәрдемдесу комиссиясын құру туралы шешім қабылдайды. Комиссияның төрағасы болып Ұ. Құлымбетов, ал мүшелері ретінде Қ. Сарымолдаев, С. Асфендиаров, А. Сейдалин, В. Авербуг, А. Жұмабаев және т.б. бекітілді [ЦГА РК, ф. Р-5, оп. 12, д. 173, л. 122 об.].

1931 ж. 11 қыркүйекте Қазатком өз жанында Қазақ марксизм-ленинизм институтын (ҚМЛИ) құру туралы шешім қабылдап, оған жетекшілік ету міндетін І. Құрамысовқа тапсырды [ЦГА РК, ф. Р-5, оп. 12, д. 3, лл. 250–251]. Осы мәжілісте бекітілген ҚМЛИ туралы ережеге сәйкес ол 3 бөлімнен (тарихи, философиялық, экономикалық, партияның ұлт саясаты) және 13 секциядан тұрып, оның жанынан тарихшы-марксисттердің, педагог-марксисттердің, материалист-диалектиктердің, пәрменшіл атеисттердің және Қазақстанды

зерттеу қоғамдары, пролетарлық жазушылардың және жаратылыстану ассоциациялары ұйымдастырылды [ЦГА РК, ф. Р-5, оп. 12, д. 3, лл. 256–258]. Сонымен қатар, 1931 ж. Қазақстанда Экономикалық зерттеулердің және Ауыл шаруашылықтың социалистік қайта құру институттары ашылды.

Қазақстандық базаны құру жолында. 1930-жылдардың басында Қазақ АКСР-ның басшылығы республикадағы бүкіл ғылыми мекемелер мен қоғамдардың жұмысына жетекшілікті, ғылыми-зерттеу бағытында үйлестіруді, ғылыми кадрлар мен білікті мамандарды жүйелі түрде даярлауды жүзеге асыратын ортақ ұйымды құруға кірісті. КСРО ҒА-ның экспедициялары арқылы Қазақстанның табиғи байлықтары мен өндіргіш күштерін, тарихи мен мәдениетін зерттеу бастапқы кезеңде бірқатар табысты нәтижелер бергенімен, республиканың өз ішінде тұрақты түрде орналасатын ҒА-ның жүйесіндегі арнайы ғылыми орталықтың жоқтығы айқын сезілді. Өйткені 1932 жылға дейін ҒА-ның барлық мекемелері Мәскеу мен Ленинградта ғана шоғырланғандықтан КСРО-ның территориясында ғылыми жұмыстарды жүргізу үшін академиялық мекемелердің кеңейтілген желісін құру қажеттілігі туындады. Осыған орай, 1931 ж. 7 сәуірде өткен Қазақ АКСР үкіметінің мәжілісінде Қазақ АКСР МЖК төрағасының орынбасары И. Майминнің Қазақстанда ҒА-ның бөлімін ашу және осыған байланысты туындап отырған ұйымдастыру мәселелері туралы баяндамасы тыңдалды. Мәжіліс екінші бесжылдықта республиканың

ресурстары мен өндіргіш күштерін зерттеу жұмысын күшейту қажеттілігін мойындай келе, 1932 ж. Алматыда КСРО ҒА-ның бөлімін ашу туралы қаулы қабылдап, оның уақытша ережесінің жобасын бекітеді [ЦГА РК, ф. Р-30, оп. 2, д. 693, л. 42].

1931 ж. мамырда ҒА-ның базалары мен станцияларын ашу жоспарын құрастырумен айналысатын арнайы Комиссия құрылды [АРАН, ф. 2, оп. 1-1931, д. 31, 119 п.]. 1931 жылы 27 маусымда ҒА-ның Мәскеуде өткен Көшпелі сессиясының мәжілісінде КСРО-ның ірі орталықтарында Академияның кешенді базаларын құру қажеттігі мойындалып, олардың қатарынан басқа қалалармен бірге Алматы да орын алды [АРАН, ф. 1, оп. 1-1931, д. 257, л. 44]. Осы кезден бастап жергілікті жерлерде КСРО ҒА-ның жаңадан құрылып отырған зерттеу орталықтарының барынша тиімді құрылымдарын іздестіру және жан-жақты талқылау үдерісі қарқын ала бастады. Ғалымдар осы орталықтардың құрамында республикалардың, өлкелер мен облыстардың экономикалық және мәдени құрылысына толық жауап бере алатын ғылыми бөлімдерді (институттар, бөлімдер, лабораториялар, секторлар) құруға ұмтылды. Осы бағытта ұлттық аймақтарда қалыптасқан ғылыми мекемелер желісінің ерекшеліктері де есепке алынды.

1931 ж. 4–7 қазан аралығында өткен КСРО ҒА-ның сессиясында одақтас және автономды республикаларда филиалдар мен базаларды құру мәселесі талқыға салынды [АРАН, ф. 1, оп. 1-1931, д. 257, л. 46 об.]. Сессияға қатысушылардың шешімімен Базалар бойынша комиссияның (мүшелері

–Л. Комаров, А. Архангельский, А. Иоффе, Н. Марр, А. Ферсман, В. Кистяковский) құрылып, оның міндетіне ұлттық аймақтар мен республикаларда ҒА-ның базаларын ұйымдастыру мүмкіндіктерін қарастыру кірді. Бұл комиссия автономды республикалардың үкімет мүшелерімен, ғылыми-зерттеу ұйымдары мен мекемелердің, ЖОО жетекшіліктерімен байланысқа шығып, олардан жергілікті жерлерде ҒА базалары мен бөлімдерін ашу қажеттілігін негіздеу туралы баяндамаларды алдыртады.

1932 ж. 20–25 ақпанда Ленинградта Қазақстанның өндіргіш күштерін зерттеу мәселесіне арналған конференция өтіп, оған Қазақ АКСР үкіметі төрағасының орынбасары И. Маймин бастаған қазақ делегациясы және Ленинградта оқыған екі жас қазақ ғалымы – Қ. Жұбанов пен Ә. Марғұлан қатысты [Резолюции, 1932, с. 3–4, 82, 86]. Конференцияның соңғы мәжілісінде КСРО ҒА төралқасы Қазақстандық базаны құру туралы қаулы қабылдады. Онда Қазақстандық базаны ҒА-ның базаларын нығайту жоспарына қосу және оны ұйымдастырудың мерзімі мен тәртібін анықтау, 1932 ж. Қазақстандағы экспедициялық жұмыстарды күшейту, болашақ базаның және Қазақстанның ғылыми мекемелерінің қажеттіліктерін ескере отырып, Кадрлар бойынша Комитетке Қазақстанның өтінімін қабыл алу, ҒА-ның жанындағы Ғылыми қызметкерлердің секциясына Қазақстанға қатысты мәселелер бойынша арнайы жиналыс өткізу, КСРО Өндіргіш күштерді зерттеу бойынша кеңеске Қазақстан бойынша «Еңбектерді» және конференцияның қарарларын шұғыл түрде жарыққа

шығару қажеттілігі туралы айтылды [НА «Ғылым ордасы», ф. 1, оп. 1, д. 16, лл. 1–1 об.].

Конференциядан кейін Қазақстанда ҒА-ның базасын құру үдерісі өзінің шешуші кезеңіне аяқ басты: 1932 ж. 28 ақпанда ҒА-ның Жалпы жиналысы Қазақстанда базаны ұйымдастыру туралы қаулыны бекітсе, 11 наурызда Базалар бойынша комиссия болашақ Қазақстандық базаның құрылымы туралы жобаны және оны ұйымдастыру жоспарын КСРО ҒА төралқасының қарауына ұсынып, 29 наурызда олар ҒА-ның Жалпы жиналысымен бекітілді. Жобаға сәйкес база биологиялық, құм-шөл және геофизикалық бөлімдерден тұрды. Бірқатар талқылаулардан кейін, 4 мамырда Базаның төрағалығына бірауыздан Қазақстанның жағдайымен жақсы таныс түркітанушы академик А. Самойлович, оның орынбасарлығына экономист М. Төлепов, төралқа мүшелігіне биолог және геоботаник академик Б. Келлер, тарихшы профессор С. Асфендиаров, ал ғылыми хатшы ретінде физиолог профессор И. Барышников тағайындалды [НА «Ғылым ордасы», ф. 1, оп. 1, д. 16, л. 6]. Кейіннен ҚБ-ның төралқа құрамын химик академик Э. Брицке толықтырды.

ҚБ төралқасының, ең алдымен жергілікті мүшелері – С. Асфендиаровтың және М. Төлеповтың күш салуымен қысқа уақыт ішінде болашақ базаның қаржы сметасы, 1932–1933 жылдарға арналған нығайту жоспары, уақытша ережесі мен жарғысы құрастырылды. Олар 1932 ж. 7 сәуірде өткен Қазақ АКСР үкіметінің мәжілісінде бекітіліп, Ленинградта қызмет еткен

базаның төрағасы А. Самойлович бұл құжаттарды ҒА-ның Жалпы жиналысының талқылауынан өткізді.

1932 ж. мамырда М. Төлепов пен С. Асфендиаров базаның алдағы екі жылға арналған штат құрамын құрастырып шығады. Ол бойынша базаның төралқасы 5 адамнан, іс басқармасында – 14, геофизикалық бөлімде – 42, құм-шөл бөлімінде – 11, биологиялық бөлімде – 30, Қазақстанның экономикасы бөлімінде – 7, тарих пен әдебиет бөлімінде – 5, редакциялық-баспа бюросында – 3, кітапханада – 7, бухгалтерияда – 5, барлығы 120-дан астам қызметкерден құралуы ұйғарылып, олардың жартысынан астамын сол жылы жұмысқа тарту көзделді [ЦГА РК, ф. Р-30, оп. 2, д. 1003, лл. 2–4]. Өкінішке орай, бұл штат құрамы кейіннен 4 есеге қысқартылды.

1932 ж. 22 мамырда М. Орынбаевтың, М. Төлеповтың, И. Майминнің, С. Асфендиаровтың, С. Садуақасовтың және Е. Федоровтың қатысуымен Қазақстанда ҒА-ның базасын ұйымдастыру бойынша арнайы кеңес өтеді. Бұл кеңесте келесідей бабтардан тұрған қаулы қабылданды: 1) И. Барышниковтың келуіне дейін М. Төлепов пен С. Асфендиаровқа Қазақстандағы ҒА-ның базасын нығайту туралы нақты ұсыныстарды даярлап шығып, оларды БК(б)П Қазөлкеком хатшылығының назарына ұсыну; 2) Базаның құрылуы үшін Қазақстанның жергілікті бюджетінен 150 мың сом қаражатты бөлу; 3) Базаны қаржыландыруға салалық комиссариаттарды тарту, олардың ғылыми-зерттеу істеріне бөлінген қаражатты Базаның ұйымдастыруына жұмсау; 4) 1932 жылдан қалдырмай ҒА-ның Қазақстандағы өз ғылыми-

техникалық базасын құру қажет деп табу. Базаның лабораториялары жабдықталғанға дейін, оның ғылыми қызметкерлеріне Алматыдағы ЖОО және ЖТОО ғылыми кабинеттері мен лабораторияларын еркін қолдануын қамтамасыз ету. С. Асфендияровқа, М. Төлеповқа, И. Майминге және С. Садуақасовқа ЖОО лабораторияларын уақытша қолдану тәртібін, сондай-ақ олардың жабдықтары мен мүліктерінің бір бөлігін базаның құрылып отырған лабораторияларына беру мүмкіндігі туралы нақты ұсыныстарды құрастырып шығару; 5) Қазақстандық базаға 15–20 бөлмеден тұратын ғимарат беру қажет деп табу, бұл мәселенің жақын арада шешілуін қамтамасыз ету үшін О. Исаевқа өтініш білдіру және т.б. [ЦГА РК, ф. Р-30, оп. 2, д. 1003, лл. 13–14].

1932 ж. мамырда БКП (б) Қазөлкеком Қазақстандық базаның алдағы уақыттағы нығайту жоспарына сәйкес оның химиялық және энергетикалық секторларын құруды қолға алу және осы жайында ҒА-ның төралқасына өтініш білдіру, Қазақ АКСР Жер шаруашылығы халық комиссариаты базаға Ботаникалық бақты ұйымдастыру үшін Алматы қаласының аумағынан тыс жерде тиісті әрі қолайлы орынды бөліп беру, 1933 ж. база үшін арнайы ғимаратты тұрғызу, оның қарауына Алматыдағы Агротопырақ институтын, Өлкетану музейін, Арал теңізінің Гидрометрия институтын және Путиндік станциясын тапсыру, 1 қыркүйекке дейін ғылыми қызметкерлер үшін 15 пәтер үлестіріп беру туралы шешімдерді қабылдады [АП РК, ф. 141, оп. 1, д. 5155, лл. 284–284 об.].

Барлық қажетті ұйымдастыру шаралары аяқталған соң, 1932 ж. шілдесінде ҒА Қазақстандық базаның Алматыда ашылу рәсімі өтеді. Бастапқы кезеңде база көптеген қиындықтарға тап болды. Қазақ АКСР-ның үкіметі және база басшылығының тарапынан жасалған барлық талпыныстарға қарамастан оның жұмысы баяу қарқынмен жүрді. Өртүрлі ғимараттарда орналасқан базадан бәрі 20 ғалым мен 12 штаттық қызметкер ғана еңбек етіп, жұмысты нығайтуға материалдық базаның тарлығы, ғылыми кадрлар мен қаржы тапшылығы өз ықпалын тигізді.

Базаның нығаюы және алғашқы жетістіктер. С. Асфендияров тәжірибелі ұйымдастырушы әрі білікті маман ретінде базаның іргетасын қалап, оның қалыпты жұмыс жасауына өзінің бар күш-қайратын жұмсады. Оның М. Төлеповпен және И. Барышниковпен бірлесе отырып атқарған ауқымды жұмыстың арқасында 1932 ж. аяғына қарай Қазақстандық база төмендегідей жетістіктерге қол жеткізді: 1) Зоологиялық сектормен 8 экспедиция ұйымдастырылып, олар Қазақстанның фаунасын және ауыл шаруашылық зиянкестерін анықтау бағытында зерттеу жұмыстарын жүргізіп, баспаға бірнеше ғылыми еңбек даярланды; 2) Ботаникалық сектор анықтамалық гербарийді құрастыруға және ботаникалық бақтың құрылысына кірісті; 3) Қазақстанның бүкіл сейсмикалық желісін біріктірген Сейсмикалық бөлімнің құрамында Геофизикалық сектор өз жұмысын бастады; 4) Ғылыми кеңес бюросы Қазақстанның ғылыми қызметкерлері, шаруашылық ұйымдары, мектеп

мұғалімдері үшін бірнеше арнайы ақыл-кеңес мәжілістерін өткізіп, өнертапқыштармен байланыс орнатты; 5) Қазақстанның өндіргіш күштерін зерттеу бойынша бюро құрылып, оның ұйымдастыруымен ҒА-ның бірқатар экспедицияларының аралық есептерін, КСРО Өндіргіш күштерді зерттеу бойынша кеңестің 2-ші бесжылдықта Қазақстанның өндіргіш күштерін экспедициялық тұрғыдан зерттеуге арналған 5-жылдық жоспарын талқылады; 6) КСРО ҒА басылымдарының негізінде ғылыми кітапхананы құру жұмыстары қолға алынды; 7) Химиялық, топырақ, зоологиялық лабораториялары және Геофизикалық сектор үшін қажетті құрал-жабдықтар сатып алынды; 8) ғылыми қызметкерлердің саны 20-ға жетіп, ҚБ Кеңесінің мүшелері ретінде академиктер И. Бардин мен И. Александров жұмысқа тартылды; 9) База секторларының 1933 ж. арналған жоспарлары құрастырылды; 10) Базаның ғылыми қызметкерлері профессорлар ретінде Қазақстанның ЖОО негізгі пәндер бойынша дәріс оқуға шақырылды; 11) ЖОО бітірген қазақтарды ҒА-ның аспирантурасына іріктеу жұмыстары жүргізілді [ЦГА РК, ф. Р-5, оп. 13, д. 115, лл. 230–230 об.].

1932 ж. 20 қарашада Қазақ АКСР үкіметі төрағасы О. Исаевтың және оның орынбасарларының кеңесінде академик А. Самойлович ҚБ-ның қызметі туралы көлемді баяндама жасады. Оның алғашқы бөлімінде ол базаны ұйымдастырудың қысқаша тарихы шолу жасап, атқарылып жатқан іс-шаралардың кешені туралы есеп берді. А. Самойлович негізінен жергілікті ғалымдардан құралған Қазақстандық базаның төралқасы

мен Кеңесінің ұйымдастырушылық жұмысын жеке атап өтіп, С. Асфендияровтың, М. Төлеповтың және И. Барышниковтың базаны құруға сіңірген еңбегін жоғары бағалады [ЦГА РК, ф. Р-30, оп. 2, д. 1003, лл. 39–40]. Қазақстандық базаның төрағасы өз баяндамасында жарты жылдың ішінде әрбір сектордың атқарған жұмыстарын талдай келіп, алдағы екі жылға белгіленген міндеттер жайында тоқталып өтті. Оның мәлімдеуінше, 1934 ж. базаны ҒА-ның бюджетіне толықтай көшіру жоспарланып, осы себептен оның құрылымына келесідей өзгерістерді енгізу ұйғарылды: 1933 ж. зоологиялық және ботаникалық секторлар ортақ биология институтына біріктіріледі; геофизикалық сектор өз жұмысын жалғастырып, арнайы химиялық лаборатория жасақталады, осы лабораторияның негізінде Қазақстанның өнеркәсібі мен ауыл шаруашылығы үшін аса маңызды химиялық сектор құрылады; 1933 ж. алдымен энергетикалық сектор ұйымдастырылып, ол болашақта жеке институт болып ашылады. Қазақстанның қазба байлықтарын зерттеу үшін базаның құрамында жеке геологиялық секторды ашу міндеті белгіленді.

Баяндаманың соңында А. Самойлович базаны қаржыландыру және оның материалдық базасын құру мәселесін талқыға ұсынды. А. Самойлович базада лабораторияларды жасақтау мүмкіндіктерінің болмауы салдарынан ғылыми қызметкерлер қыс уақытында Орталыққа қайта оралуға ерік танып, бұл жағдай базаның толыққанды жұмыс жасауына кедергі келтіріп жатқандығын өкінішпен

айтты. Дегенмен базаның ғылыми қызметкерлері, әсіресе «100» тобына кіргендердің барлығы пәтерлермен толық қамтамасыз етілді. Сонымен қатар, А. Самойловичтің мәлімдеуінше, 1932 ж. база ғылыми кадрларды даярлауға әлі кірісіп үлгермегендігіне қарамастан, Ленинградқа оқуға жіберілетін ЖОО түлектерін іріктеуге атсалысты. Соның нәтижесінде 11 үміткер іріктеліп алынып, олардың жетеуі Ленинградтағы институттардың аспирантураларына оқуға аттандырылды [ЦГА РК, ф. Р-30, оп. 2, д. 1003, л. 47].

1932 ж. 27 қарашада Қазақ АКСР-ның үкіметі А. Самойловичтің, М. Төлеповтың, И. Барышниковтың жасаған баяндамаларының қорытындысында 3 тараудан тұратын «О состоянии и перспективах работы филиала АН в Казахстане» қаулы қабылдап, ҚБ-ның 1933 ж. арналған жұмыс жоспарын және жаңа құрылымының жобасын бекітті [ЦГА РК, ф. Р-5, оп. 13, д. 115, лл. 230 об. – 231 об.]. Сонымен қатар, осы күні Қазақ АКСР-ның үкіметі республикада В.И. Ленин ат. Ауыл шаруашылық академияның филиалын ашу туралы қаулыны жариялап, оның басшылығына Х. Нұрмұхамедовты тағайындайды [ЦГА РК, ф. Р-5, оп. 13, д. 115, лл. 240–240 об.].

Базаның бастапқы жоспарында қоғамтану ғылымдарымен жүйелі түрде айналысу көрсетілмегеніне қарамастан, оған жетекшілік еткен тарихшылар А. Самойлович пен С. Асфендиаров оның құрамында тарихи және тілтану бөлімшелерді ашуға ұмтылды. Олардың жоспарына сәйкес тарихи бөлімше XVII ғ. 2-жартысынан бастап Қазақстан тарихына қатысты материалдарды

жинастыруды қолға алуы қажет еді. Өйткені ҒА-ның Тарихи-археографиялық институты 4 томнан тұратын Қазақстан тарихын жазу үшін арнайы комиссия құрып, оның төрағасының (профессор С. Томсинский) орынбасарлығына профессор С. Асфендиаровты тағайындады. Осыған орай, 1933 ж. базада тарихи-археографиялық комиссия құрылып, оған патшалық Ресейдің Қазақстанда жүргізген отарлық саясатына қатысты материалдар жинағын шығару міндеті жүктелді [НА «Ғылым ордасы», ф. 1, оп. 1, д. 53, лл. 2–2]. Ал екінші бөлімше Н. Маррдың жетекшілігіндегі Тіл және ойлау институтына қазақ тілінің үлкен академиялық сөздігін құрастыруға қолғабыс көрсетеді деп ұйғарылды [ЦГА РК, ф. Р-30, оп. 2, д. 1003, л. 45].

1933 ж. 28 қаңтарда И. Барышников КСРО ҒА-ның филиалдар мен базалар бойынша комиссияның мәжілісінде Қазақстандық базаның 1933 ж. арналған жұмыс жоспарын ұсынып, оның бекітілуіне қол жеткізгеніне қарамастан, сол кезде базаның нығаюына тиісті қаражатты бөлуге ынта танытпаған үкіметтің бірқатар өкілдері оны тарату қажеттігі туралы мәселе көтерді. Осы себептен И. Барышников 24 ақпанда Қазақ АКСР үкіметінің төрағасы О. Исаевтың және БКП (б) Қазөлкекомның 1-ші хатшысы Л. Мирзоянның атына хат жолдайды. Онда ол базаның қалыпты жұмысы үшін 430 мың сом қажет болып отырғандығы және бұл соманың тек 75 мың сомы ғана ҒА-ның бюджетінен бөлінетіндігі, сондай-ақ жергілікті бюджеттен тиесілі 350 мың сомның орнына тек 150 мың сом қаражат қарастырылғандығы

туралы хабарлайды. Қазақстандық базаға республика басшылығының немқұрайлы көзқарасы И. Барышниковтың өкінішін тудырып, ол мұндай көлемдегі мардымсыз ақшаны бөлгенше, оларды бөлмей, базаны жауып тастауды ұсынды. Өйткені олар қандай да нәтижеге қол жеткізуге еш мүмкіндік бермес еді. Сонымен қатар, ол базаның сессиясына дайындық жүргізу үшін С. Асфендиаровты Қазақ АКСР Денсаулық сақтау халық комиссары қызметінен алып, оны толықтай базаға жұмысқа ауыстыруды өтінді [ЦГА РК, ф. Р-30, оп. 2, д. 1480, лл. 9–10].

Қазақ АКСР-ның үкіметінің басшысы ретінде базаның құрылуына өзінің қомақты үлесін қосқан О. Исаев профессор И. Барышниковтың хатына үн қатып, 1933 ж. 8 мамырда ҒА-ның міндетті хатшысы академик В. Волгинге келесідей мазмұндағы жеделхат жолдайды: «Ввиду перехода заместителя председателя Казахстанской базы Тулепова на другую работу, на его место заместителя председателя базы, выдвигаем профессора Асфендиарова. Подробные данные о нем не сообщая, надеюсь, вы его знаете. Просим утвердить, телеграфьте» [ЦГА РК, ф. Р-30, оп. 2, д. 1003, л. 34]. 1933 ж. 11 мамырда өткен ҒА төралқасы мәжілісінің шешімімен С. Асфендиаров 15 мамырдан бастап ҚБ төрағасының орынбасары қызметіне бекітіледі [АРАН, ф. 188, оп. 2, д. 147, л. 8].

1933 ж. шілдесінде С. Асфендиаров Қазақ АКСР-ның Денсаулық сақтау халкомы қызметінен босатылып, толықтай базаға жұмысқа ауысты. Оған дейін денсаулық сақтау саласына жетекшілік еткен С. Асфендиаров өзінің бар күш-

қайратын 1931–1933 жж. қазақ даласындағы сұрапылашаршылықпен және соның салдарынан халық арасында кең тараған түрлі індеттермен және жұқпалы аурулармен күреске жұмсады. Ол осы қызметінде республикада денсаулық сақтау және медицина салаларында бірқатар тұңғыш ҒЗИ-лерді ұйымдастыруға өз үлесін қосты. Мысалы, 1931 ж. Қазақ тері және жыныс аурулары институты құрылса, ал 1932 ж. Өкпе ауруларының және Аналар мен балаларды қорғау институттары ашылды. 1932 ж. желтоқсанда Қазақ АКСР үкіметінің атына С. Асфендиаровтың жолдаған баяндама-хатының негізінде Алматыдағы көз ауруларының емханасын қайта құрып, оның базасында Денсаулық сақтау халық комиссариатының қарауындағы Өлкелік офтальмологиялық институтты ұйымдастыру туралы шешім шығарды [ЦГА РК, ф. Р-30, оп. 2, д. 1463, лл. 58–61]. 1933 ж. қазанда бұл институт тәжірибелік-ғылыми орталық ретінде өз жұмысын бастап кеткен болатын.

1933 ж. А. Самойловичтің КСРО ҒА-ға өтініш білдіруі нәтижесінде базаға жұмысқа Қазақстанға түрлі саяси себептермен жер аударылған орыс ғалымдары тартылды. Мысалы, олардың қатарына 1930 ж. «академиялық іс» бойынша 3 жылға сотталған Зоологиялық музейдің бұрынғы директоры, ҒА мүше-корреспонденті, зоолог А. Бялиницкий-Бируля, 1933 ж. антикеңестік қызметі үшін айыпталған ботаник М. Попов (кейіннен Балқаш ботаникалық бағының директоры), 5 жылға Қарлағқа сотталған өсімдіктер физиологы, профессор Е. Жемчужников сынды танымал ғалымдар кірді [НА «Ғылым ордасы», ф. 1, оп. 1-л, д. 4, лл. 42–44].

Базаның республикадағы академиялық ғылыми орталыққа айналуы. Қазақстандық базаның ілгерідамуына 1933 ж. 21 қазанда өткен оның I сессиясы өзінің айтарлықтай ықпалын тигізді. С. Асфендияровпен және И. Барышниковпен ұйымдастырылған бұл сессияға Мәскеу мен Ленинградтың белді ғалымдары, өнеркәсіп пен ауыл шаруашылық салаларының қызметкерлері қатысты. Сессияның қорытындыларын талқыға салған Қазақ АКСР-ның үкіметі 5 қарашада Қазақстандағы ғылыми-зерттеу жұмысының орталығына айналып келе жатқан ҒА-ның базасын сақтап қалу және одан ары нығайту туралы шешім шығарды. Үкімет қаулысына сәйкес базаның қажеттіліктеріне республикалық бюджеттен 300 мың сом көлемінде қаражат бөліп беру жоспарланып, оның Төралқасына шұғыл түрде Мемлекеттік жоспарлау комитетімен бірлесе отырып, Ақмола–Магнитогорск және Қарағанды–Балқаш темір жол құрылыстарының бойындағы аудандардың өнеркәсіптік игеруін зерттеу жоспарын құруды, Қазақстан үшін КСРО ҒА ғалымдарын шаруашылықтың маңызды салалары бойынша (геология, геохимия, энергетика, екпінді құрылыс және т.б.) кеңес беруін ұйымдастыруды, ұлттық ғылыми кадрларды даярлау үшін ҒА-ның институттарына 5 қазақ ғылыми қызметкерін аспирантураға оқуға жіберуді тапсырды [АРАН, ф. 188, оп. 1, д. 1251, л. 18].

1933 ж. қарашада С. Асфендияров Қазақстандық база төрағасының орынбасары және Қазақ АКСР Ағарту халық комиссары Т. Жүргеновтың орынбасары ретінде Қазаткомның Ғылым комитетінің жанынан Ұлттық

мәдениет институтының (ҚазҰМИ) құрылуына атсалысады. Бұл ғылыми-зерттеу институтына мәдениет саласындағы барлық ғылыми-зерттеу жұмыстарына жетекшілік жасау, ұлттық-мәдени құрылыс мәселелерін маркстік-лениндік теорияның негізде ғылыми тұрғыдан зерттеу міндеті жүктелінді. Оның құрамында тарихи-археологиялық, әдебиет пен фольклор, тіл құрылысы, бейнелеу өнері мен музыка-хореографиялық секторлар ашылды [НА «Ғылым ордасы», ф. 1, оп. 1, д. 12, л. 51]. Институттың алғашқы директоры Б. Алмановтың өтінішімен С. Асфендияров ҚазҰМИ-дің тарихи-археологиялық секторын басқаруға кірісіп, осы қызметінде ол Мәскеуде, Ташкентте, Омбыда, Орынборда және Қазанда орналасқан архивтерден Қазақстан тарихына қатысты материалдар мен деректерді жинау ісіне, Алматының төңірегіндегі археологиялық қазба және барлау жұмыстарына жетекшілік жүргізді.

Кейінгі жылдары база өз нығайтуын жалғастыра түсіп, оның Ғылыми Кеңесінің ұйымдастыруымен 1934 ж. 10–15 қарашада Жезқазған мен Ертіс–Алтай аудандарының қазба байлықтарын, 1935 ж. 15–20 қарашада Жайық–Жем ауданының мұнайы мен минералды тұздарын зерттеу мәселелеріне арналған сессиялар өтті. Оларға КСРО ҒА-ның академиктері Н. Курнаков, А. Байков, П. Маслов, А. Архангельский, Б. Веденеев, И. Губкин қатысты [НА «Ғылым ордасы», ф. 1, оп. 1, д. 105, л. 7]. Сессияларда қабылданған қарарларға орай базада геология секторы, Балқаш пен Лениногорскта ботаникалық бақтар, Алтай ғылыми-зерттеу базасы құрылды. Сонымен қатар осы бағыттардағы зерттеу жұмыстарын жүргізу, жоғары білімді мамандар

мен ғылыми кадрларды даярлау үшін Қазақстанда Тау-металлургия институты (қазіргі Қ. Сатпаев ат. ҚазҰЗТУ) және В. Вильямс ат. Қазақ жер шаруашылығының институттары ашылды.

1934 ж. Қазақстанның ғылыми мекемелер желісі айтарлықтай кеңейіп, республикада 15 ғылыми-зерттеу институты, 16 тәжірибелік станциялар, 60 лаборатория мен тірек пункттері жұмыс жасады. Ғылыми мекемелер мен орталықтарда 844 ғылыми қызметкер жұмыс жасап, олардың $\frac{1}{4}$ бөлігін қазақтар құрады. Ғылыми-зерттеу мекемелеріне және жалпы ғылымға бюджеттен бөлінетін қаржы көлемі де артып, 1934 жылы ол 11 миллионнан астам сомды құрады [Сулейменов, 1961].

Осы кезеңде Қазақстандық базаның басшылық құрамында да бірқатар өзгерістер орын алды. Қазақстанда академиялық ғылым және ғылыми-зерттеу жұмыстары негізінен табиғи-қолданбалы бағытта дами бастағандықтан академик А. Самойлович ҒА төралқасынан оны Қазақстандық базаның төрағасы қызметінен босатуды өтініп, өз орнына академик А. Архангельскийді ұсынды. Алайда сол кезде ҒА Геология институтының басқарған А. Архангельский біраз уақытқа дейін өз келісімін беруге асықпады. Мұндай жағдайда базаға жалпы жетекшілікті профессор С. Асфендиаров жүргізді. 1935 ж. оған көмекке Тарихи-археологиялық институттың бұрынғы директоры және «троцкистердің ісі» бойынша айыпталып, Қазақстанға жер аударылған тарихшы, КСРО ҒА-ның мүше-корреспонденті С. Томсинский жіберілді. Сол жылы С. Асфендиаров пен С. Томсинский

бірігіп, базаның құрамындағы тарихи-археологиялық комиссияны тарихи сектор ретінде қайта құру ісіне кіріседі. 1936 ж. 15 мамырына дейін бұл секторға С. Томсинский басшылық жүргізген болса, артынан оны осы қызметінде С. Асфендиаров алмастырды [АРАН, ф. 188, оп. 2, д. 147, л. 9].

1936 ж. сәуірде КСРО ҒА төралқасы А. Архангельскийді базаның және ҒА-ның Өндіргіш күштерді зерттеу бойынша кеңестің Қазақ секциясының төрағасы етіп бекітеді. Қазақстандық базаның мүддесін ҒА-ның алдында Ленинградта қорғаумен айналысқан А. Архангельский 1936 ж. мамырда өзінің орынбасары С. Асфендиаровқа сенімхатты тапсырып, филиалды басқару ісін жүктейді. Құжатқа сәйкес С. Асфендиаров филиалға ғылыми қызметкерлерді жұмысқа қабылдау және қызметтен босатуға, жер учаскелерін мен ғимараттарды жалға және мемлекеттік кәсіпорындардан, қоғамдық ұйымдардан қажетті заттарды сатып алуға, жоғарыда аталған операциялар бойынша есептер жасауға, базаның бүкіл қаржысына жауап беруге, жүктерді тасымалдауға келісім жасасуға, пошта-телеграф мекемелеріне филиалдың атына келіп түскен барлық хаттарды, ақша мен орамахаттарды алуға, барлық сот, арбитраж және әкімшілік мекемелерде филиалдың мүддесін қорғауға құқылы болды [АРАН, ф. 188, оп. 2, д. 147, л. 10].

1936 ж. 27 маусымда өткен Қазақ АКСР үкіметінің мәжілісінде С. Асфендиаров Қазақстандық базасының жұмысы туралы көлемді баяндама жасайды. Үкімет мүшелері ҚБ қызметінің жақсаруын, оның материалдық және ғылыми-қосалқы

базасының өскендігін жеке атап өтіп, жоспар бойынша ағымдағы жылы барлық геологиялық жұмыстарды орындауды және олар бойынша аралық есепті 1 қарашаға дейін жасауды; 1 қазанға дейін базаның барлық секторларының ғылыми-зерттеу жұмыстарының әлеуеттік жоспарын әзірлеуді аяқтауды; базаны мал шаруашылығының мәселелерін шешуге белсенді түрде қатыстыруды және ол үшін А. Архангельскийді зоологиялық секторға жоғары білікті мамандарды тартуды ұсынуды; Ғылыми комитетпен бірлесіп, Алматыда базаның зоологиялық секторының жұмысы үшін ғылыми база ретінде зоологиялық бақты құруды; қазақ халқының тарихын зерттеу бағытында тарихи сектордың жұмысын жақсарту үшін бір ай мерзімде аталған сектордың жоспарын құрып, маңызды зерттеу тақырыптарын белгілеуді; КСРО ҒА-ның төралқасын және Академияның орталық институттарын базаның тиісті секторларына жүйелі әрі нақты жетекшілік жасауға міндеттеуді; 1937 ж. геология, химия, зоология, ботаника институттарын құру туралы мәселені КСРО үкіметінің алдына қоюды; базаның қызметіне белді ғалымдарды тартуды және жергілікті ғылыми кадрларды даярлау жұмысын күшейтуді тапсырды [ЦГА РК, ф. Р-5, оп. 17, д. 258, лл. 32–35].

1936 ж. 25 тамызда БКП (б) Қазөлкекомы Қазақ базасының құрамында жылдың басынан бастап жұмыс істеп жатқан тарихи сектормен бірге қазақ тілі мен әдебиеті секторын құру туралы шешіміне сәйкес, сондай-ақ осы бағыттағы ғылыми-зерттеу жұмыстарын күшейту, ғалымдар мен мамандарды бір мекемеде біріктіру мақсатында

Қазатком төралқасы 8 қыркүйекте ҚазҰМИ-ді Қазақ базасына қосу туралы қаулы шығарады [ЦГА РК, ф. Р-5, оп. 16, д. 129, л. 198 об.]. ҚазҰМИ-ді базаға біріктіру жұмысы Қазатком Ғылыми комитеттің төрағасы С. Меңдешевке және С. Асфендияровқа және жүктелініп, тарихи сектордың меңгерушілігіне – профессор С. Асфендияров, ал жаңадан ұйымдастырылған қазақ тілі және әдебиет секторына – профессор Қ. Жұбанов тағайындалады [АП РК, ф. 141, оп. 1, д. 10606, л. 72].

1936 ж. 18 қарашада БКП (б) Қазөлкекомның қабылдаған қаулысына сәйкес жергілікті ұлт өкілдерінен ғылыми кадрларды даярлау мақсатында базада жұмыс жасап жатқан секторлардың негізінде зоология, ботаника, геология, тарих және әдебиеттану пәндері бойынша аспирантура ашылды. Сонымен қатар, осы жылдан бастап Қазақстанның ЖОО және ғылыми-зерттеу мекемелерінде аспирантураға бөлінетін орындарды көбейту, Мәскеу және Ленинградтағы ҒА-ның институттарына жас қазақ ғалымдарын оқуға жіберу жоспарланды. 1936/1937 оқу жылында филиалдың аспирантурасына зоология бойынша 3, ботаника – 3, геология – 4, Қазақстан тарихы мен әдебиеті – 5, барлығы 15 жас қазақ зерттеушілері оқуға қабылданды [АП РК, ф. 141, оп. 1, д. 10607, л. 59].

1936 ж. желтоқсанда С. Асфендияров КСРО ҒА төралқасының кеңесінде Қазақ филиалының жұмысы туралы есепті баяндама жасау үшін Ленинградқа іссапарға аттанады. 8 желтоқсанда өткен мәжілісте филиалдың басшылары А. Архангельский және С. Асфендияров жасаған баян-

даманың негізінде КСРО ҒА төралқасы Қазақстандағы филиалды сақтауды, оған ҒА тарапынан ғылыми және ұйымдастырушылық жетекшілікті күшейту қажет деп тауып, оны бұрынғыдай екі көзден – одақтық және жергілікті бюджеттен қаржыландыруды жалғастыруды мақұлдаған болатын [ЦГА РК, ф. Р-30, оп. 5, д. 808, л. 113].

1936 ж. ортасынан бастап біртіндеп күш ала бастаған саяси қуғын-сүргін науқаны Қазақ филиалының жұмысына өзінің кері әсерін тигізді. Филиалдың төрағасының орынбасары С. Томсинский, ғалым хатшылары И. Барышников, П. Селиванов және т.б. ғалымдар «троцкийшілер ісі» бойынша қамауға алынып, жұмыстан босатылды. Өз салаларының жетекші мамандары болған бұл ғалымдардың орнына тиісті ғылыми қызметкерлерді табу ұзаққасозылды. 1936 ж. 25 қыркүйекте өткен БКП (б) Қазөлкекомның мектеп бөлімінің кеңесінде Қазақ филиалы төрағасының орынбасары С. Асфендиаров партия басшылығы тарапынан саяси қуғындалған ғалымдарды қызметке алғаны үшін сынға ұшырады [АП РК, ф. 141, оп. 1,

д. 10620, лл. 62–77]. Көп кешікпей, С. Асфендиаровтың өзі де сталиндік саяси қуғын-сүргіннің жазықсыз жапа шеккен құрбанына айналды. 1937 ж. 22 тамызда тұтқындалған С. Асфендиаровқа Қазақ АКСР-ның аумағында қызмет еткен контрреволюциялық буржуазиялық-ұлтшыл ұйымның мүшесі, жапон және неміс тыншысы болғаны үшін негізсіз айып тағылып, «халық жауы» ретінде 5 қазанда КСРО ҒА төралқасының шешімімен Қазақ филиалы төралқасының және Ғылыми кеңесінің құрамынан шығарылды [АРАН, ф. 188, оп. 2, д. 147, л. 1].

1938 ж. ақпанда С. Асфендиаров атылғаннан кейін, көп ұзамай ол басқарған Қазақстандық база құжат жүзінде ресми Қазақ филиалы болып қайта құрылып, 1942 ж. оның басшылығына дарынды ғалым әрі қабілетті ұйымдастырушы Қ. Сәтбаев келді. 1946 ж. Қазақ филиалының және оның құрамындағы ғылыми-зерттеу мекемелерінің негізінде Қазақ КСР Ғылым академиясы бой көтеріп, олжарты ғасырдан астам уақытқа еліміздің басты ғылыми орталығына айналды.

ӘДЕБИЕТ

1. Академия наук Казахской ССР. Алматы: «Наука», 1978. 175 с.
2. Ахметова С.Ш. Историческое краеведение в Казахстане. Алма-Ата: «Казахстан», 1982. 168 с.
3. Протокол заседания Президиума АН СССР об утверждении Президиума базы АН в Казахстане // НА «Ғылым ордасы», ф. 1, оп. 1, д. 16.
4. Доверенность, выданная председателем Казахского филиала академиком А. Архангельским своему заместителю С. Асфендиарову на управление филиалом // АРАН, ф. 188, оп. 2, д. 147.
5. Доклад председателя Казахстанского филиала академика А. Самойловича // ЦГА РК, ф. Р-30, оп. 2, д. 1003.
6. Докладная записка ученого секретаря, профессора И. Барышникова председателю СНК Казахской АССР У. Исаеву // ЦГА РК, ф. Р-30, оп. 2, д. 1480.
7. Докладная записка профессора С. Томсинского в Президиум АН СССР // НА «Ғылым ордасы», ф. 1, оп. 1, д. 53.

8. Докладная записка сотрудника отдела культурной пропаганды Муравьева // ЦГА РК, ф. Р-30, оп. 1, д. 1205.
9. *Есенов Ш.Е.* Наука и ученые Советского Казахстана. Алма-Ата: «Наука», 1969. 113 с.
10. Из протокола заседания СНК Казахской АССР о реорганизации Комиссии содействия ученым // ЦГА РК, ф. Р-5, оп. 12, д. 173.
11. Из протокола заседания СНК Казахской АССР о созыве в г. Алма-Ата Всеказахского краеведческого съезда // ЦГА РК, ф. Р-30, оп. 1, д. 1033.
12. Из протокола заседания СНК Казахской АССР о состоянии научных учреждений и организаций // ЦГА РК, ф. Р-30, оп. 1, д. 679-б.
13. Из протокола заседания СНК Казахской АССР об организации КИМЛ // ЦГА РК, Р-ф. 5, оп. 12, д. 3.
14. Из протокола заседания СНК Казахской АССР об открытии в г. Алма-Ата отделения Академии наук СССР // ЦГА РК, ф. Р-30, оп. 2, д. 693.
15. Народное просвещение в РСФСР в цифрах за 15 лет Советской власти. М.; Л.: Министерство просвещения СССР, 1932. 44 с.
16. Научные кадры и научно-исследовательские учреждения СССР / Под ред. О.Ю. Шмидта, Б.Я. Смуглевича. М.: Гос. планово-хозяйственное изд-во, 1930. 103 с.
17. Организация советской науки в 1926–1932 гг.: сб. документов. Л.: «Наука», 1974. 408 с.
18. Отчет о деятельности филиалов и баз АН СССР за 1932–1934 гг. // АРАН, ф. 188, оп. 1, д. 1251.
19. Положение о КИМЛ при КазЦИК // ЦГА РК, ф. Р-5, оп. 12, д. 3.
20. Постановление СНК Казахской АССР о работе Казахского филиала АН СССР // ЦГА РК, ф. Р-5, оп. 17, д. 258.
21. Постановление СНК Казахской АССР о состоянии и перспективах Филиала АН в Казахстане // ЦГА РК, ф. Р-5, оп. 13, д. 115.
22. Постановление СНК Казахской АССР об организации в Казахстане филиала сельскохозяйственной академии им. Ленина // ЦГА РК, ф. Р-5, оп. 13, д. 115.
23. Постановление СНК Казахской АССР об организации НИИ Национальной культуры при КазЦИК // НА «Ғылым ордасы», ф. 1, оп. 1, д. 12.
24. Постановление бюро Казкрайкома ВКП(б) об организации аспирантуры при Казахском филиале АН СССР // АП РК, ф. 141, оп. 1, д. 10607.
25. Постановление выездной сессии АН СССР об утверждении состава Комиссии по базам // АРАН, ф. 1, оп. 1-1931, д. 257.
26. Постановление Казкрайкома ВКП(б) об организации в Казахском филиале АН СССР сектора истории и сектора казахского языка и литературы // АП РК, ф. 141, оп. 1, д. 10606.
27. Постановление Президиума АН СССР о реорганизации исследовательских комплексных баз и сети специальных исследовательских станций АН на местах // АРАН, ф. 2, оп. 1-1931, д. 31.
28. Постановление Президиума АН СССР об исключении С. Асфендиярова из состава Президиума и Ученого Совета КФАН // АРАН, ф. 188, оп. 2, д. 147.
29. Постановление Президиума АН СССР об организации Казахстанской базы // НА «Ғылым ордасы», ф. 1, оп. 1, д. 16.
30. Постановление Президиума АН СССР об утверждении С. Асфендиярова заместителем председателя Казахстанской базы // АРАН, ф. 188, оп. 2, д. 147.

31. Постановление Президиума АН СССР об утверждении С. Асфендиарова руководителем исторического сектора Казахстанской базы // АРАН, ф. 188, оп. 2, д. 147.
32. Постановление секретариата Казкрайкома ВКП(б) о Казахстанской базе АН СССР // АП РК, ф. 141, оп. 1, д. 5155.
33. Постановление КазЦИК об Институте Национальной культуры // ЦГА РК, ф. Р-5, оп. 16, д. 129.
34. Постановление чрезвычайной выездной сессии АН СССР о создании комплексных баз // АРАН, ф. 1, оп. 1-1931, д. 257.
35. Приложение к докладу в Наркомпрос Казахской АССР ректора КазГУ С. Асфендиарова о научно-исследовательской ассоциации при КазГУ // ЦГА РК, ф. Р-81, оп. 1, д. 1493.
36. Программа I Казахстанского научно-исследовательского съезда по краеведению // ЦГА РК, ф. Р-5, оп. 10, д. 28, л. 71.
37. Проект постановления СНК Казахской АССР по докладу о деятельности Общества изучения Казахстана // ЦГА РК, ф. Р-81, оп. 1, д. 1315.
38. Проект резолюции СНК Казахской АССР по докладу Нарком здравоохранения С. Асфендиарова // ЦГА РК, ф. Р-30, оп. 2, д. 1463.
39. Протокол совещания по организации Базы АН СССР в Казахстане // ЦГА РК, ф. Р-30, оп. 2, д. 1003.
40. Протокол совещания членов Президиума АН СССР о работе Казахского филиала // ЦГА РК, ф. Р-30, оп. 5, д. 808.
41. Резолюции конференции по изучению производительных сил Казахстана (г. Ленинград, 20–25 февраля 1932 г.). Л.: Изд-во АН СССР, 1932. 88 с.
42. Сессия Казахского филиала АН СССР // НА «Ғылым ордасы», ф. 1, оп. 1, д. 105.
43. Список сотрудников Казахского филиала АН СССР по состоянию на 1 ноября 1934 г. // НА «Ғылым ордасы», ф. 1, оп. 1-л, д. 4.
44. Стенограмма доклада С. Асфендиарова «О работе Казахского филиала Академии Наук» на совещании школьного отдела Казкрайкома ВКП (б) // АП РК, ф. 141, оп. 1, д. 10620.
45. Сулейменов Р.Б. Из истории развития науки в Казахстане (1933–1940 гг.) // Вопросы истории социалистического и коммунистического строительства в Казахстане. Алма-Ата: Изд-во АН КазССР, 1961. С. 139–165. 190 с.
46. Телеграмма председателя СНК Казахской АССР У. Исаева неопределенному академику-секретарю В. Волгину // ЦГА РК, ф. Р-30, оп. 2, д. 1003.
47. Устав общества изучения Казахстана // ЦГА РК, ф. Р-5, оп. 9, д. 19.
48. Ферсман А.Е. Экспедиционная деятельность Академии наук СССР и ее задачи. Л.: Изд-во АН СССР, 1929. 38 с.
49. Штаты Казахстанской базы АН СССР // ЦГА РК, ф. Р-30, оп. 2, д. 1003.

Авторлар туралы мәліметтер:

Жүнісбаев Алмас Әбдіғаниұлы – PhD докторант, ғылыми қызметкер, Кеңес дәуіріндегі Қазақстан тарихы бөлімі, Ш.Ш. Уәлиханов ат. Тарих және этнология институты (Алматы қ., Қазақстан); aj013@mail.ru

Бұрханов Бимұрад Бадритдинұлы – ғылыми қызметкер, Тарихнама, деректану және заманауи методология бөлімі, Ш.Ш. Уәлиханов ат. Тарих және этнология институты (Алматы қ., Қазақстан); burkhanov.b@inbox.ru

ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ АКАДЕМИЧЕСКОЙ НАУКИ КАЗАХСТАНА И НАУЧНО-ОРГАНИЗАТОРСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ С. АСФЕНДИАРОВА

А.А. Джунисбаев, Б.Б. Бурханов

В статье на основе широкого круга архивных источников изучен процесс становления академической науки Казахстана, а также рассмотрена роль С. Асфендиярова в создании первых научно-исследовательских центров и учреждений в Казахской АССР. До настоящего времени обе эти проблемы в силу разных причин оставались вне поля зрения ученых и историков. В отечественной историографии отсутствуют специальные научные работы, посвященные истории создания и деятельности первого крупного центра научной мысли республики – Казахстанской базы Академии наук СССР. Ее открытию в июле 1932 г. предшествовала длительная и сложная организационная работа. Важным шагом на пути к созданию академической науки Казахстана стало открытие первых вузов страны – КазГУ, АЗВИ, КазМИ и НИИ при профильных ведомствах, привлечение к их работе известных ученых из России и Украины. На базе этих вузов и с привлечением сил местных научных кадров, активном содействии правительства Казахской АССР и помощи АН СССР была создана Казахстанская база, которой было поручено комплексное изучение производительных сил, природных ресурсов, истории и культуры Казахстана. Одним из руководителей работы по созданию первых вузов и Казахстанской базы был профессор С. Асфендияров. При его деятельном участии в Казахстане были открыты свыше десятка научно-исследовательских образовательных учреждений, а в структуре базы созданы сектора истории, казахского языка и литературы, геофизики, почвоведения, ботаники, зоологии, энергетики и др., организована аспирантура и открыта научная библиотека. После реорганизации Казахстанской базы в Казахский филиал АН СССР в 1938 г., на базе этих секторов были созданы первые профильные НИИ, большинство из них успешно функционируют и в настоящее время.

Ключевые слова: С. Асфендияров, Академия наук, Казахстанская база, Казахский филиал, академическая наука, научный центр, научно-исследовательский институт

HISTORY OF ACADEMIC SCIENCE FORMATION IN KAZAKHSTAN AND SCIENTIFIC-ORGANIZATIONAL ACTIVITIES OF S. ASFENDIAROV

A.A. Junisbayev, B.B. Burkhanov

In the article, based on a wide range of archival sources, the process of academic science formation in Kazakhstan was studied, and the role of S. Asfendiarov in the creation of the first research centers and institutions in the Kazakh Autonomous Soviet Socialist Republic was considered. Until now, both of these problems, for various reasons, have remained outside the purview of scientists and historians. In national historiography there are no special scientific works devoted to the history of the creation and activity of the first major center of scientific thought of the republic – the Kazakhstan base of the Academy of Sciences of the USSR. Its opening in July 1932 was preceded by a long and complex organizational work. An important step towards the creation of the academic science in Kazakhstan was the opening of the first higher educational institutions of the country – KazGU, AZVI, KazMI and research institutes at specialized departments, attracting famous scientists from Russia and Ukraine to their work. On the basis of these universities and with involvement of local scientific personnel forces, active assistance of the government of the

Kazakh Autonomous Soviet Socialist Republic and assistance of the Academy of Sciences of the USSR, the Kazakhstan base was created, which was entrusted with a comprehensive study of the productive forces, natural resources, history and culture of Kazakhstan. One of the leaders of the work on the creation of the first universities and the Kazakhstan base was Professor S. Asfendiarov. With his active participation, more than a dozen research and educational institutions were opened in Kazakhstan, sectors of history, Kazakh language and literature, geophysics, soil science, botany, zoology, energy, etc. were created at the base structure, post-graduate school was organized, an scientific library was opened. After the reorganization of the Kazakhstan base into the Kazakh branch of the Academy of Sciences of the USSR in 1938, the first specialized research institutes were established based on these sectors, most of which are successfully operating at the present time.

Keywords: S. Asfendiarov, Academy of Sciences, Kazakhstan Base, Kazakh Branch, Academic Science, Research Centre, Research Institute

REFERENCES

1. *Akademia nauk Kazakhskoi SSR (Academy of Sciences of Kazakh ASSR)*. 1978. Almaty: "Nauka" Publ. (in Russian).
2. Ahmetova, Sh. 1982. *Istoricheskoe kraevedenie v Kazakhstane (Historical regional studies in Kazakhstan)*. Alma-Ata: "Kazakhstan" Publ. (in Russian).
3. In the Scientific archive «Gylym ordasy», 1-f. 1-c. 16-f. (in Russian).
4. In the archive of Russian Academic of Sciences, 188-f. 2-c. 147-f. (in Russian).
5. In the Central State archive of the Republic of Kazakhstan, R-30-f. 2-c. 1003-f. (in Russian).
6. In the Central State archive of the Republic of Kazakhstan, R-30-f. 2-c. 1480-f. (in Russian).
7. In the Scientific archive «Gylym ordasy», 1-f. 1-c. 53-f. (in Russian).
8. In the Central State archive of the Republic of Kazakhstan, R-30-f. 1-c. 1205-f. (in Russian).
9. Esenov, Sh. E. 1969. *Nauka i uchenye Sovetskogo Kazakhstana (The science and scientists of the Soviet Kazakhstan)*. Alma-Ata: "Nauka" Publ. (in Russian).
10. In the Central State archive of the Republic of Kazakhstan, R-5-f. 12-c. 173-f. (in Russian).
11. In the Central State archive of the Republic of Kazakhstan, R-30-f. 1-c. 1033-f. (in Russian).
12. In the Central State archive of the Republic of Kazakhstan, R-30-f. 1-c. 679-b-f. (in Russian).
13. In the Central State archive of the Republic of Kazakhstan, R-5-f. 12-c. 3-f. (in Russian).
14. In the Central State archive of the Republic of Kazakhstan, R-30-f. 2-c. 693-f. (in Russian).
15. *Narodnoye prosvechshenie v RSFSR v tsifrah za 15 let Sovetskoi vlasti (Popular education in the RSFSR in numbers for 15 years of Soviet power)*. 1932. Moscow–Leningrad (in Russian).
16. *Nauchnye kadry i nauchno-issledovatel'skie uchrezhdeniya SSSR (Scientific personnel and research institutions of the USSR)*. 1930. Moscow (in Russian).
17. *Organizatsiya sovetskoi nauki v 1926–1932 gg. (Organization of Soviet science in 1926–1932)*. 1974. Leningrad: "Nauka" Publ. (in Russian).
18. In the archive of Russian Academic of Sciences, 188-f. 1-c. 1251-f. (in Russian).

19. In the Central State archive of the Republic of Kazakhstan, R-5-f. 12-c. 3-f. (in Russian).
20. In the Central State archive of the Republic of Kazakhstan, R-5-f. 17-c. 258-f. (in Russian).
21. In the Central State archive of the Republic of Kazakhstan, R-5-f. 13-c. 115-f. (in Russian).
22. In the Central State archive of the Republic of Kazakhstan, R-5-f. 13-c. 115-f. (in Russian).
23. In Scientific archive «Gylym ordasy», 1-f. 1-c. 12-f. (in Russian).
24. In the archive of President of the Republic of Kazakhstan, 141-f. 1-c. 10607-f. (in Russian).
25. In the Archive of Russian Academic of Sciences, 1-f. 1-1931-c. 257-f. (in Russian).
26. In the Archive of President of the Republic of Kazakhstan, 141-f. 1-c. 10606-f. (in Russian).
27. In the Archive of Russian Academic of Sciences, 2-f. 1-1931-c. 31-f. (in Russian).
28. In the Archive of Russian Academic of Sciences, 188-f. 2-c. 147-f. (in Russian).
29. In the Scientific archive «Gylym ordasy», 1-f. 1-c. 16-f. (in Russian).
30. In the Archive of Russian Academic of Sciences, 188-f. 2-c. 147-f. (in Russian).
31. In the Archive of Russian Academic of Sciences, 188-f. 2-c. 147-f. (in Russian).
32. In the Archive of President of the Republic of Kazakhstan, 141-f. 1-c. 5155-f. (in Russian).
33. In the Central State archive of the Republic of Kazakhstan, R-5-f. 16-c. 129-f. (in Russian).
34. In the Archive of Russian Academic of Sciences, 1-f. 1-1931-c. 257-f. (in Russian).
35. In the Central State archive of the Republic of Kazakhstan, R-81-f. 1-c. 1493-f. (in Russian).
36. In the Central State archive of the Republic of Kazakhstan, R-5-f. 10-c. 28-f. (in Russian).
37. In the Central State archive of the Republic of Kazakhstan, R-81-f. 1-c. 1315-f. (in Russian).
38. In the Central State archive of the Republic of Kazakhstan, R-30-f. 2-c. 1463-f. (in Russian).
39. In the Central State archive of the Republic of Kazakhstan, R-30-f. 2-c. 1003-f. (in Russian).
40. In the Central State archive of the Republic of Kazakhstan, R-30-f. 5-c. 808-f. (in Russian).
41. *Rezolyutsii konferentsii po izucheniyu proizvoditelnyh sil Kazakhstana (Resolutions of the conference on the study of the productive forces of Kazakhstan)*. 1932. Leningrad (in Russian).
42. In the Scientific archive «Gylym ordasy», 1-f. 1-c. 105-f. (in Russian).
43. In the Scientific archive «Gylym ordasy», 1-f. 1-l-c. 4-f. (in Russian).
44. In the Archive of President of the Republic of Kazakhstan, 141-f. 1-c. 10620-f. (in Russian).
45. Suleimenov, R. B. 1961. In *Voprosy istorii sotsialisticheskogo i kommunisticheskogo stroitelstva v Kazakhstane (Questions of the history of socialist*

and communist construction in Kazakhstan). Alma-Ata: AS KazSSR Publ., 139–165 (in Russian).

46. In the Central State archive of the Republic of Kazakhstan, R-30-f. 2-c. 1003-f. (in Russian).

47. In the Central State archive of the Republic of Kazakhstan, R-5-f. 9-c. 19-f. (in Russian).

48. Fersman, A. E. 1929. *Ekspeditsionnaya deyatelnost Akademii nauk SSSR i ee zadachi* (*Expeditionary activity of the USSR Academy of Sciences and its tasks*). Leningrad: AS USSR (in Russian).

46. In the Central State archive of the Republic of Kazakhstan, R-30-f. 2-c. 1003-f. (in Russian).

About the Authors:

Junisbayev Almas A. Doctoral student, researcher, Department of the history Kazakhstan of the Soviet period, Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology, Almaty, Kazakhstan; aj013@mail.ru

Burkhanov Bimurad B. Researcher, Department of the historiography, source study and modern methodology, Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology, Almaty, Kazakhstan; burkhanov.b@inbox.ru

Мүдделер қақтығысы туралы ақпаратты ашу. Авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.
/ Раскрытие информации о конфликте интересов. Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.
/ Disclosure of conflict of interest information. The authors claims no conflict of interest.

Мақала туралы ақпарат / Информация о статье / Information about the article.
Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 29.04.2019.
Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 06.05.2019.
Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 13.05.2019.